

piens gravitate atque constantia, quam aut falsum sentire, aut, quod non satis explorate perceptum sit et cognitum, sine ulla dubitatione defendere? Velut in hac questione, plerique (quod maxime verisimile est, et quo omnes duce natura-vehimur) deos esse dixerunt; dubitare se Protagoras; nullos esse omnino Diagoras Melius et Theodorus Cyrenaeus putaverunt. Qui vero deos esse dixerunt, tanta sunt in varietate ac dissensione, ut eorum molestum sit dinumerare sententias. Nam et de figuris deorum, et de locis atque sedibus, et actione vitae multa dicuntur; deque his summa philosophorum dissensione certatur; quod vero maxime rem causamque continet, utrum nihil agant, nihil moliantur, omni curatione et administratione rerum¹ vacent, an contra ab his et à principio omnia facta et constituta sint, et ad infinitum tempus regantur atque moveantur, ² inprimisque magna dissensio est; eaque nisi dijudicetur, in summo errore necesse est homines, atque in maximarum rerum ignoracione versari.

H. Sunt enim philosophi, et fuerunt, qui om-

¹ Vacant. ² *Davis. e codd. inprimis quoque; Heindorf. delet que; Schütz imitatur; Creuzer nihil mutat.*

nino nullam habere censerent humanarum rerum procuracionem deos. Quorum si vera sententia est, quae potest esse pietas? quae sanctitas? quae religio? haec enim omnia pure atque caste tribuenda deorum numini ita sunt, si animadvertuntur ab his, et si est aliquid a diis immortalibus hominum generi tributum. Sin autem dii neque possunt nos juvare, neque volunt; nec omnino curant; nec, quid agamus, animadvertunt; nec est, quod ab his ad hominum vitam permanare possit: quid est, quod ullos diis immortalibus cultus, honores, preces adhibeamus? In specie autem fictae simulacionis, sicut reliquae virtutes, ita pietas inesse non potest, cum qua simul et sanctitatem, et religionem tolli necesse est; quibus sublatis, perturbatio vitae sequitur, et magna confusio. Atque haud scio, an pietate adversus deos sublata, fides etiam, et societas generis humani et una excellentissima virtus, justitia tollatur. Sunt autem alii philosophi, et hi quidem magni atque nobiles, qui deorum mente atque ratione omnem mundum administrari et regi censeant; neque vero id solum, sed etiam ab iisdem vitae hominum consuli et provideri. Nam et fruges, et reliqua, quae terra pariat, et tempestates, ac temporum varietates, ceterique mutationes, quibus omnia, quae terra gignat, maturata pubescant, a diis immortalibus tribui generi hu-

mano putant; multaque, quæ dicuntur in his libris, colligunt: quæ talia sunt, ut ¹ ea ipsa dii immortalés ad usum hominum fabricati pæne videantur. Contra quos Carneades ita multa disseruit, ut excitaret homines non socrdes ad veri investigandi cupiditatem. Res enim nulla est, de qua tantopere non solum indocti, sed etiam docti dissentiant. Quorum opiniones quum tam variæ sint, tamque inter se dissidentes: alterum fieri profecto potest, ut earum nulla; alterum certe non potest, ut plus una vera sit.

III. Qua quidem in causa et benivolos objurgatores placare, et invidios vituperatores confutare possumus, ut alteros reprehendisse pœniteat, alteri didicisse se gaudeant. Nam qui admonent amice, docendi sunt; qui inimice insectantur, repellendi. Multum autem fluxisse video de libris nostris, quos complures brevi tempore edidimus, variumque sermonem, partim admirantium, unde hoc philosophandi nobis subito studium exstitisset; partim, quid quaque de re certi haberemus, scire cupientium. Multis etiam sensi mirabile videri, eam nobis potissimum probatam esse philosophiam, quæ lucem eriperet, et quasi noctem quamdam rebus offunderet; desertæque disci-

¹ Et ipsi.

plinæ, et jam pridem relictæ, patrocinium nec opinatum a nobis esse susceptum.

Nos autem nec subito cœpimus philosophari; nec mediocrem a primo tempore ætatis in eó studio operam curamque constumsimus; et, quum minime videbamur, tum maxime philosophabamur. Quod et orationes declarant, refertæ philosophorum sententiis, et doctissimorum hominum familiaritates, quibus semper domus nostra floruit, et principes illi, Diodotus, Philo, Antiochus, Posidonius, a quibus instituti sumus. Et, si omnia philosophiæ præcepta referuntur ad vitam, arbitramur nos et publicis et privatis in rebus ea præstitisse, quæ ratio et doctrina præscripsit.

IV. Sin autem quis requirit, quæ causa nos impulerit, ut hæc tam sero litteris mandarem, nihil est, quod expedire tam facile possimus. Nam quum otio langueremus, et is esset reipublicæ status, ut eam unius consilio atque cura gubernari necesse esset: primum ipsius reipublicæ causa philosophiam nostris hominibus explicandam putavi, magni existimans interesse ad decus et ad laudem civitatis, res tam graves tamque præclaras Latinis etiam litteris contineri. Eoque me minus instituti mei pœnitet, quod facile sentio, quam multorum non modo discendi, sed etiam scribendi studia commoverim. Complures enim Græcis institutioni-

bus eruditi, ea, quæ didicerant, cum civibus suis communicare non poterant, quod illa, quæ a Græcis accepissent, Latine dici posse diffident. Quo in genere tantum profecisse videmur, ut a Græcis ne verborum quidem copia vinceremur. Hortata etiam est, ut me ad hæc conferrem, animi ægritudo, fortunæ magna et gravj commota injuria. Cujus si majorem aliquam levationem reperire potuissem, non ad hanc potissimum confugissem. Ea vero ipsa nulla ratione melius frui potui, quam si me non modo ad legendos libros, sed etiam ad totam philosophiam pertractandam dedissem. Omnes autem ejus partes, atque omnia membra tum facillime noscuntur, quum totæ quæstiones scribendo explicantur. Est enim admirabilis quædam continuatio, seriesque rerum, ut alia ex alia nexa, et omnes inter se aptæ colligatæque videantur.

V. Qui autem requirant, quid quaque de re ipsi sentiamus, curiosius id faciunt, quam necesse est. Non enim tam ² auctoritatis in disputando, quam rationis momenta quærenda sunt. Quin etiam obest plerumque iis, qui discere volunt, auctoritas eorum, qui se docere profitentur. Desiunt enim suum judicium adhibere: id habent ratum, quod ab eo, quem probant, judicatum vident. Nec vero

² Auctores.

probare soleo id, quod de Pythagoreis accepimus: quos ferunt, si quid affirmarent in disputando, quum ex iis quæreretur, quare ita esset, respondere solitos, «Ipse dixit.» Ipse autem erat Pythagoras. Tantum opinio præjudicata poterat, ut etiam sine ratione valeret auctoritas.

Qui autem mirantur, nos hanc potissimum disciplinam secutos, his quatuor Academicis libris satis responsum videtur. Nec vero desertarum relictarumque rerum patrocinium suscepimus. Non enim hominum interitu sententiæ quoque occidunt; sed lucem auctoris fortasse desiderant: ut hæc in philosophia ratio contra omnia disserendi, nullamque rem aperte judicandi, profecta a Socrate, repetita ab Arcesila, confirmata a Carneade, usque ad nostram viguit ætatem; quam nunc promodum orbam esse in ipsa Græcia intelligo. Quod non academiæ vitio, sed tarditate hominum arbitror contigisse. Nam si singulas disciplinas percipere, magnum est; quanto majus omnes? quod facere iis necesse est, quibus propositum est, veri reperiendi causa, et contra omnes philosophos, et pro omnibus dicere. Cujus rei tanta tamque difficilis facultatem consecutum esse me non profiteor; secutum esse præ me fero.

Nec tamen fieri potest, ut, qui hac ratione philosophentur, si nihil habeant, quod sequantur.

Dictum est omnino hac de re alio loco diligentius : sed quia nimis indociles quidam, tardique sunt, admonendi videntur sæpius. Non enim sumus ii, quibus nihil verum esse videatur; sed ii, qui omnibus veris falsa quædam adjuncta esse dicamus, tanta similitudine, ut in iis nulla insit certa iudicandi et assentiendi nota. Et quo æssistit et illud, multa esse probabilia: quæ quanquam non perciperentur, tamen, quia ¹ visum haberent quemdam insignem et illustrem, his sapientis vita regeretur:

VI. Sed jam, ut omni me invidia liberem, ponam in medio sententias philosophorum de natura deorum. Quo quidem loco convocandi omnes videntur, qui, quæ sit earum vera, iudicent. Tum demum mihi proæac academiæ videbitur, si aut consenserint omnes, aut erit inventus aliquis, qui, quid verum sit, invenerit. Itaque mihi libet exclamare, ut ² ille in Synephebis:

Pro deum, popularium omnium, ³ omnium adolescentium Clamo, postulo, obsecro, oro, ploro, atque imploro fidem!

Non levissima de re, ut queritur ille,

¹ Boherius conj, usum, probante Joann. Clerico. Biblioth. vet. et rec., tom. XVI, pag. 217. ² Statius. ³ Abest omnium.

Fieri in civitate facinora capitalia:

Ab amico amante argentum accipere meretrix non vult.

Sed ut adsint, cognoscant, animadvertant, quid de religione, pietate, sanctitate, cærimoniis, fide, jurejurando, quid de templis, delubris, sacrificiisque solemnibus, quid de ipsis auspiciis, quibus nos præsumus, existimandum sit. Hæc enim omnia ad hanc de diis immortalibus quæstionem referenda sunt. Profecto eos ipsos, qui se aliquid certi habere arbitrantur, addubitare coget doctissimorum hominum de maxima re tanta dissensio. 13

Quod quum sæpe alias, tum maxime animadverti, quum apud C. Cottam, familiarem meum, accurate sanè et diligenter de diis immortalibus disputatum sit. Nam, quum feriis Latinis ad eum, ipsius rogatu accessitque venissem, offendi eum sedentem in exhedra, et cum C. Velleio senatore disputantem, ad quem tum Epicurei primas ex nostris hominibus deferebant. Aderat etiam Q. Lucilius Balbus, qui tantos progressus habebat in stoicis, ut cum excellentibus in eo genere Græcis compararetur.

VII. Tum, ut me Cotta vidit, Peropportune, inquit, venis. Oritur enim mihi magna de re altercatio cum Velleio; cui, pro tuo studio, non est alienum te interesse. Atqui mihi quoque videor,

inquam, venisse, ut dicis, opportune. Tres enim trium disciplinarum principes convenistis. M. Piso si addeset, nullius philosophiæ, earum quidem, quæ in honore sunt, vacaret locus. Tum Cotta, Si, inquit, liber Antiochi nostri, qui ab eo nuper ad hunc Balbum missus est, vera loquitur; nihil est, quod Pisonem, familiarem tuum, desideres. Antiocho enim stoici cum peripateticis re concinere videntur, verbis discrepare: quo de libro velim scire, Balbe, quid sentias. Egone? inquit ille. Miror, Antiochum, hominem in primis acutum, non vidisse, interesse plurimum inter stoicos, qui honesta a commodis non nomine, sed genere toto disjungerent, et peripateticos, qui honesta commiserent cum commodis, ut ea inter se magnitudine, et quasi gradibus, non genere differrent. Hæc enim est non verborum parva, sed rerum permagna dissensio. Verum hæc alias: nunc quod cœpimus, si videtur. Mihi vero, inquit Cotta, videtur. Sed ut hic, qui intervenit, me intuens, ne ignoret, quæ res agatur, de natura agebamus deorum. Quæ quum mihi videretur perobscura, ut semper videri solet; Epicuri ex Velleio sciscitabar sententiam. Quamobrem, inquit, Vellei, nisi molestum est,

¹ M. enim Piso.

repete, quæ cœperas. Repetam vero. Quanquam non mihi, sed tibi hic venit adjutor. Ambo enim, inquit arridens, ab eodem Philone nihil scire didicistis. Tum ego, Quid didicerimus, Cotta viderit: tu autem nolo existimes, me adjutorem huic venisse, sed auditorem, et quidem æquum, libero judicio, nulla ejusmodi adstrictum necessitate, ut mihi, velim, nolim, sit certa quædam tuenda sententia.

VIII. Tum Velleius, fidenter sane, ut solent isti, nihil tam verens, quam ne dubitare aliqua de re videretur; tanquam modo ex deorum concilio, et ex Epicuri intermundiis descendisset: Audite, inquit, non futiles commentitiasque sententias, non opificem ædificatoremque mundi, Platonis de Timæo deum; nec animum fatidicam stoicorum *πρόνοου*, quam Latine licet providentiam dicere; neque vero mundum ipsum, animo et sensibus præditum, rotundum, ardentem, volubilem deum, portenta et miracula non disserentium philosophorum, sed somniantium. Quibus enim oculis animi intueri potuit vester Plato fabricam illam tanti operis, qua construi a deo, atque ædificari mundum facit? quæ molitio, quæ ferramenta? qui vectes? quæ machinæ? qui ministri tanti muneris fuerant? quemadmodum autem obedire et parere volun-

tati architecti aer, ignis, aqua, terra potuerunt? Unde vero ortæ illæ quinque formæ, ex quibus reliqua formantur, apte cadentes ad animum efficiendum parandosque sensus? Longum est [iter] ad omnia: quæ talia sunt, ut optata magis, quam inventa videantur. Sed illi palmaris quidem, quod, qui non modo natum mundum introduxerit, sed etiam manu pæne factum, is eum dixerit fore sempiternum. Hunc censes primis, ut dicitur, labris gustasse physiologiam, qui quidquam, quod ortum sit, putet æternum esse posse? quæ est enim coagmentatio non dissolubilis? aut quid est, cujus principium aliquod sit, nihil sit extremum? Pronœa vero si vestra est, Lucili, eadem; requiro, quæ paullo ante, ministros, machinas, omnem totius operis designationem atque apparatus: sin alia est, cur mortalem fecerit mundum, non, quemadmodum Platonicus deus, sempiternum.

IX. Ab utroque autem sciscitor, cur mundi ædificatores repente exstiterint; innumerabilia sæcula dormierint. Non enim, si mundus nullus erat, sæcula non erant. Sæcula nunc dico, non ea, quæ diæram noctiumque numero annis cursibus conficiuntur. Nam fateor, ea sine mundi conversione effici non potuisse. Sed fuit quædam ab infinito tempore æternitas, quam nulla temporum circumscriptio metiebatur, spatio tamen, qualis ea fue-

rit, intelligi non potest: quod ne in cogitationem quidem cadit, ut fuerit tempus aliquod, nullum quum tempus esset. Isto igitur tam immenso spatio quæro, Balbe, cur Pronœa vestra cessaverit. Laboremne fugiebat? At iste nec attingit deum, nec erat ullus, quum omnes naturæ numini divino, cælum, ignes, terræ, maria parerent. Quid autem erat, quod concupisceret deus mundum signis et luminibus, tanquam ædilis, ornare? Si, ut deus ipse melius habitaret; antea videlicet tempore infinito in tenebris, tanquam in gurgustio, habitaverat. Post autem varietatene eum delectari putamus, quæ cælum et terras exornatas videmus? quæ ista potest esse oblectatio deo? quæ si esset, non ea tamdiu carere potuisset.

An hæc, ut fere dicitis, hominum causa a deo constituta sunt? Sapientiamne? propter paucos ergo tanta est facta rerum molitio. An stultorum? At primum causa non fuit, cur de improbis bene mereretur. Deinde quid est assecutus, quum omnes stulti sint sine dubio miserimi; maxime quod stulti sunt: miserius enim stultitia quid possumus dicere? deinde quod ita multa sunt incommoda in vita, ut

¹ Male Ernest. expunxit non. e Davisii sententia. Miror Creuzerum nuper idem fecisse. Heindorf. aliter senserat. ² Schneider. conj. ædes.

ea sapientes commodorum compensatione leniant, stulti nec vitare venientia possint, nec ferre praesentia.

X. Qui vero mundum ipsum animantem sapientemque esse dixerunt, nullo modo viderunt animi naturam intelligentis, in quam figuram cadere posset: de quo dicam equidem paulo post. Nunc autem haecenus admirabor eorum tarditatem, qui animantem, immortalem, et eundem beatum, rotundum esse velint, quod ea forma ullam neget esse pulchriorem Plato. At mihi vel cylindri, vel quadrati, vel conici, vel pyramidis videtur esse formosior. Quae vero tribuitur vita isti rotundo deo? nempe ut ea celeritate contorqueatur, cui par nulla ne cogitari quidem possit. In qua non video, ubi nam mens constans, et vita beata possit insistere. Quodque in nostro corpore, si minima ex parte significetur, molestum sit: cur hoc idem non habeatur molestum in deo? Terra enim profecto, quoniam pars mundi est, pars est etiam dei. Atqui terrae maximas regiones, inhabitabiles, atque incultas videmus, quod pars earum appulsu solis exarserit, pars obriguerit nive pruinaque, longinquo solis abscessu. Quae, si mundus est deus, quoniam partes mundi sunt, dei membra partim accidentia, partim refrigerata dicenda sunt.

Atque haec quidem vestra, Lucili. Qualia vero alia sint, ab ultimo repetam superiorum.

Thales enim Milesius, qui primus de talibus rebus quaesivit, aquam dixit esse initium rerum; deum autem, eam mentem, quae ex aqua cuncta fingeret. Si dii possunt esse sine sensu et motu, cur aquae adiunxit, si ipsa mens constare potest vacans corpore?

Anaximandri autem opinio est, nativos esse deos, longis intervallis orientes, occidentesque, eosque innumerabiles esse mundos. Sed nos deum, nisi sempiternum, intelligere qui possumus?

Post Anaximenes, aera deum statuit, eumque gigni, esseque immensum, et infinitum, et semper in motu: quasi aut aer sine ulla forma deus esse possit, quum praesertim deum non modo aliqua, sed pulcherrima specie esse deceat; aut non omne, quod ortum sit, mortalitas consequatur.

XI. Inde Anaxagoras, qui accepit ab Anaximene disciplinam, primus omnium rerum descriptionem et modum mentis infinitae vi ac ratione designari et confici voluit: in quo non vidit, neque motum sensui junctum et continentem, in infinito ullum esse posse; neque sensum omnino, quo non ipsa

¹ Abest alia a multis codd. ² Mente.

natura pulsa sentiret. Deinde si mentem istam quasi animal aliquod esse voluit, erit aliquid interius, ex quo illud animal nominetur. Quid autem interius mente? Cingatur igitur corpore externo. Quod quoniam non placet, aperta simplexque mens, nulla re adjuncta, quæ sentire possit, fugere intelligentiæ nostræ vim et notionem videtur.

Crotoniates autem Alcmaeo, qui soli et lunæ, reliquisque sideribus; animoque præterea divinitatem dedit, non sensit, sese mortalibus rebus immortalitatem dare.

Nam Pythagoras, qui censuit, animum esse per naturam rerum omnem intentum et commeam, ex quo nostri animi carperentur, non vidit, distractione humanorum animorum discerpi et lacerrari deum; et quum miseri animi essent, quod plerisque contingeret, tum dei partem esse miseram: quod fieri non potest. Cur autem quidquam ignoraret animus hominis, si esset deus? Quomodo porro deus iste, si nihil esset nisi animus, aut infixus, aut infusus esset in mundo?

Tum Xenophanes, qui mente adjuncta, omne præterea, quod esset infinitum, deum voluit esse, de ipsa mente item reprehenditur, ut ceteri; de infinitate autem vehementius, in qua nihil neque sentiens, neque conjunctum potest esse.

Nam Parmenides commentitium quiddam co-

ronæ similitudine efficit: Stephanen appellat, continentem ardore lucis orbem, qui cingit cælum; quem appellat deum. In quo neque figuram divinitatis, neque sensum quisquam suspicari potest. Multa ejusdem monstra; quippe qui bellum, qui discordiam, qui cupiditatem, ceteraque generis ejusdem ad deum revocat: quæ vel morbo, vel somno, vel oblivione, vel vetustate delentur. Eademque de sideribus; quæ reprehensa jam in alio loco, in hoc omittantur.

XII. Empedocles autem, multa alia peccans, in deorum opinione turpissime labitur. Quatuor enim naturas, ex quibus omnia constare vult, divinas esse censet, quas et nasci, et exstingui perspicuum est, et sensu omni careere.

Nec vero Protagoras, qui sese negat omnino de diis habere, quod liqueat, sint, non sint, qualesve sint, quidquam videtur de natura deorum suspicari.

Quid? Democritus, qui tum imagines, earumque circuitus in deorum numero refert, tum illam naturam, quæ imagines fundat ac mittat, tum scientiam intelligentiamque nostram, nonne in maximo errore versatur? Quum idem omnino quia nihil semper suo statu maneat, neget esse

quidquam sempiternum : nonne deum omnino ita tollit, ut nullam opinionem ejus reliquam faciat?

Quid? aer, quo Diogenes Apolloniates utitur deo, quem sensum habere potest, aut quam formam dei?

Jam de Platonis inconstantia longum est dicere: qui in Timæo, ¹ patrem hujus mundi nominari neget posse; in Legum autem libris, quid sit omnino deus, anquiri oportere non censeat. Quod vero sine corpore ullo deum vult esse, ut Græci dicunt, *ἀσώματον*, id quale esse possit, intelligi non potest. Careat enim sensu, necesse est, careat etiam prudentia, careat voluptate: quæ omnia una cum deorum notione comprehendimus. Idem et in Timæo dicit, et in Legibus, et mundum deum esse, et cælum, et astra, et terram, et animos, et eos, quos majorum institutis accepimus: quæ et per se sunt falsa perspicue, et inter sese vehementer repugnancia.

Atque etiam Xenophon paucioribus verbis eadem fere peccat. Facit enim in iis, quæ a Socrate dicta retulit, Socratem disputantem, ² formam dei quæri non oportere; eundemque et solem, et animam deum dicere; et modo unum, tum autem

¹ Male Ernest. partem.

plures deos. Quæ sunt iisdem in erratis fere, quibus ea, quæ de Platone ¹ diximus.

XIII. Atque etiam Antisthenes in eo libro, qui Physicus inscribitur, populares deos multos, naturalem unum esse dicens, tollit vim, et naturam deorum. Nec multo secus Speusippus, Platonem avunculum subsequens, et vim quamdam dicens, quæ omnia regantur, eamque animalem, evellere ex animis conatur cognitionem deorum.

Aristoteles quoque in tertio de philosophia libro multa turbat, a magistro Platone ² non dissentiens. Modo enim menti tribuit omnem divinitatem; modo mundum ipsum deum dicit esse; modo quemdam alium præficit mundo, eique eas partes tribuit, ut replicatione quadam mundi motum regat atque tueatur; tum cæli ardorem deum dicit esse, non intelligens, cælum mundi esse partem, quem alio loco ipse designavit deum. Quomodo autem cæli divinus ille sensus in celeritate tanta conservari potest? Ubi deinde illi tot dii, si numeramus etiam cælum deum? Quum autem sine corpore idem vult esse deum, omni illum sensu privat, etiam prudentia. Quò porro modo ³ mundus

¹ Sic Heindorf. e ms. Vulg. dicimus. ² Sic, P. Manutio auctore, Lambin. Davis. Olivet. etc. Vulg. uno. ³ Ernest. dedit, mundum movere.

moveri carens corpore; aut quomodo semper se movens, esse quietus et beatus potest?

Nec vero ejus condiscipulus Xenocrates in hoc genere prudentior; in cujus libris, qui sunt de natura deorum, nulla species divina describitur. Deos enim octo esse dicit: quinque eos, qui in stellis vagis nominantur; unum, qui ex omnibus sideribus, quæ infixæ cœlo sunt, ex dispersis quasi membris simplex sit putandus deus; septimum, solem adjungit; octavamque, lunam: qui quo sensu beati esse possint, intelligi non potest.

Ex eadem Platonis schola Ponticus Heraclides puerilibus fabulis refertur libros: et tamen modo mundum, tum mentem divinam esse putat; errantibus etiam stellis divinitatem tribuit, sensuque deum privat, et ejus formam mutabilem esse vult; eodemque in libro rursus terram et cœlum refert in deos.

Nec vero Theophrasti inconstantia ferenda est. Modo enim menti divinam tribuit principatum, modo cœlo; tum autem signis, sideribusque cœlestibus.

Nec audiendus ejus auditor Strato, is qui physicus appellatur: qui omnem vim divinam in naturam esse censet, quæ causas gignendi, augendi, minuendi habeat; sed careat omni sensu et figura.

XIV. Zeno autem (ut jam ad vestros, Balbe,

veniam) naturalem legem, divinam esse censet, eamque vim obtinere recta imperantem, prohibentemque contraria. Quam legem quomodo efficiat animantem, intelligere non possumus. Deum autem animantem certe volumus esse. Atque hic idem alio loco æthera deum¹ dicit, si intelligi potest nihil sentiens deus, qui nunquam nobis occurrit neque in precibus, neque in optatis, neque in votis. Aliis autem libris rationem quamdam, per² omnem naturam rerum pertinentem, ³ut divinam esse affectam putat. Idem astris hoc idem tribuit, tum annis, mensibus, annorumque mutationibus. Quum vero Hesiodi theogoniam interpretatur, tollit omnino usitatas perceptasque cognitiones deorum. Neque enim Jovem, neque Junonem, neque Vestam, neque quemquam, qui ita appelletur, in deorum habet numero; sed rebus inanimis atque mutis, per quamdam significationem, hæc docet tributa nomina.

Cujus discipuli Aristonis non minus magno in errore sententia est: qui neque formam dei intelligi posse censeat, neque in diis sensum esse dicat, dubitetque omnino, deus animans, necne sit.

Cleanthes autem, qui Zenonem audivit una cum

¹ Dicit esse. ² Omnium. ³ *Cod. Glog.* vi divina. *Recte.*

eo, quem proxime nominavi, tum ipsum mundum deum dicit esse, tum totius naturæ menti atque animo tribuit hoc nomen; tum ultimum, et altissimum, atque undique circumfusum, et extremam omnia cingentem atque complexum ardorem, qui æther nominetur, certissimum deum judicat. Idemque, quasi delirans, in iis libris, quos scripsit contra voluptatem, tum fugit formam quamdam et speciem deorum, tum divinitatem omnem tribuit astris, tum nihil ratione censet esse divinius. Ita fit, ut deus ille, quem mente noscimus, atque in animi notione, tanquam in vestigio, volumus reponere, nusquam prorsus appareat.

XV. At Persæus, ejusdem Zenonis auditor, eos dicit esse habitos deos, a quibus magna utilitas ad vitæ cultum esset inventa; ipsasque res utiles, et salutare, deorum esse vocabulis nuncupatas: ut ne hoc quidem diceret, illa inventa esse deorum, sed ipsa divina. Quo quid absurdius, quam aut res sordidas atque deformes deorum honore afficere, aut homines jam morte deletos, reponere in deos, quorum omnis cultus esset futurus in luctu?

Jam vero Chrysippus, qui stoicorum somniorum vaferrimus habetur interpretes, magnam turbam congregat ignotorum deorum, atque ita ignotorum, ut eos ne conjectura quidem informare possimus, quam mens nostra quidvis videatur cogitatione

posse depingere. Ait enim, vim divinam in ratione esse positam et universæ naturæ animo atque mente; ipsumque mundum, deum dicit esse et ejus animi fusionem universam; tum ejus ipsius principatum, qui in mente et ratione versetur, communemque rerum naturam¹ universam atque omnia continentem; tum fatalem² umbram, et necessitatem rerum futurarum; ignem præterea, et eum, quem antea dixi, æthera; tum ea, quæ natura fluere atque³ manarent, ut et aquam, et terram, et æra; solem, lunam, sidera, universitatemque rerum, quæ omnia continerentur; atque homines etiam eos, qui immortalitatem essent consecuti. Idemque disputat, æthera esse eum, quem homines Jovem appellarent; quique aer per maria manaret, eum esse Neptunum, terramque eam esse, quæ Ceres diceretur. Similique ratione persequitur vocabula reliquorum deorum. Idemque etiam legis perpetuæ et æternæ vim, quæ quasi dux vitæ et magistra officiorum sit, Jovem dicit esse, eandemque fatalem necessitatem appellat, sempiternam rerum futurarum veritatem: quorum nihil tale est, ut in eo vis divina inesse videatur. Et hæc quidem in primo libro de Natura

¹ Universa. ² Davis, Ernest, Heindorf, Schütz, etc. habent vim e cod. Eliensi. Nihil nos mutandum putamus. ³ Aldus et Boher, leg. manerent.

deorum; in secundo autem vult Orphei, Musæi, Hesiodi, Homerique fabellas accommodare ad ea, quæ ipse primo libro de diis immortalibus dixerit: ut etiam veterimi poetæ, qui hæc ne suspicati quidem sint, stoici fuisse videantur. Quem Diogenes Babylonius consequens in eo libro, qui inscribitur de Minerva, partum Jovis, ortumque virginis ad physiologiam traducens, †dijungit a fabula.

XVI. Exposui fere non philosophorum judicia, sed delirantium somnia. Nec enim multo absurdiora sunt ea, quæ poetarum vocibus fusa, ipsa suavitate nocuerunt: qui et ira inflammatos, et libidine furentes induxerunt deos; feceruntque, ut eorum bella, pugnas, prælia, vulnera videremus; odia præterea, dissidia, discordias, ortus, interitus, querelas, lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, adulteria, vincula, cum humano genere concubitus, mortalesque ex immortali procreatos. Cum poetarum autem errore conjungere licet portenta magorum, Ægyptiorumque in eodem genere dementiam; tum etiam vulgi opiniones, quæ in maxima inconstantia, veritatis ignoratione, versantur. Ea qui consideret, quam inconsulte ac temere dicantur, venerari Epicurum,

† Dijungit.

et in eorum ipsorum numero, de quibus hæc quæstio est, habere debeat. Solus enim vidit, primum esse deos, quod in omnium animis eorum notionem impressisset ipsa natura. Quæ est enim gens, aut quod genus hominum, quod non habeat sine doctrina anticipationem quamdam deorum? quam appellat *πρόληψιν* Epicurus, id est, acceptam animo rei quamdam informationem, sine qua nec intelligi quidquam, nec quæri, nec disputari potest. Cujus rationis vim atque utilitatem ex illo cælesti Epicuri, de regula et judicio, volumine accepimus.

XVII. Quod igitur fundamentum hujus quæstionis est, id præclare jactum videtis. Quum enim non instituto aliquo, aut more, aut lege sit opinio constituta, maneatque ad unum omnium firma consensus: intelligi necesse est, esse deos, quoniam insitas eorum, vel potius innatas cognitiones habemus. De quo autem omnium natura consentit, id verum esse necesse est. Esse igitur deos confitendum est. Quod quoniam fere constat inter omnes non philosophos solum, sed etiam indoctos: fateamur, constare illud etiam, hæc nos habere sive anticipationem, ut ante dixi, sive prænotionem deorum. Sunt enim rebus novis nova ponenda nomina, ut Epicurus ipse *πρόληψιν* appellavit, quam antea nemo eo verbo nominarat. Hanc igitur

habemus, ut deos beatos et immortales putemus. Quæ enim nobis natura informationem deorum ipsorum dedit, eadem insculpsit in mentibus, ut eos æternos et beatos haberemus. Quod si ita est, vere exposita illa sententia est ab Epicuro, « Quod æternum, beatumque sit, id nec habere ipsum negotii quidquam, nec exhibere alteri. Itaque neque ira, neque gratia teneri, quod, quæ talia essent, imbecilla essent omnia. »

Si nihil aliud quereremus, nisi ut deos pie coleremus, et ut superstitione liberaremur, satis erat dictum. Nam et præstans deorum natura hominum pietate coleretur, quum et æterna esset, et beatissima; habet enim venerationem justam, quidquid excellit: et metus omnis a vi atque ira deorum pulsus esset. Intellegitur enim, a beata immortalique natura et iram, et gratiam segregari; quibus remotis, nullos a superis impendere metus. Sed ad hanc confirmandam opinionem acquirit animus et formam, et vitam, et actionem mentis, atque agitationem in deo.

XVIII. Ac de forma quidem partim natura nos admonet, partim ratio docet. Nam a natura habemus omnes omnium gentium speciem nullam aliam, nisi humanam, deorum. Quæ enim alia forma occurrit usquam aut vigilanti cuiquam, aut dormienti? Sed, ne omnia revocentur ad primas

notiones, ratio hoc idem ipsa declarat. Nam quum præstantissimam naturam, vel quia beata est, vel quia sempiterna, convenire videatur eandem esse pulcherrimam, quæ compositio membrorum, quæ conformatio lineamentorum, quæ figura, quæ species, humana potest esse pulchrior? Vos quidem, Lucili, soletis (nam Cotta meus modo hoc, modo illud), quum artificium effingitis, fabricamque divinam, quam sint omnia in hominis figura non modo ad usum, verum etiam ad venustatem apta, describere. Quod si omnium animantium ¹ formam vincit hominis figura, deus autem animans est: ea figura profecto est, quæ pulcherrima sit omnium; quoniamque deos beatissimos esse constat, beatus autem esse sine virtute nemo potest, nec virtus sine ratione constare, nec ratio usquam inesse, nisi in hominis figura: hominis esse specie deos confitendum est.

Nec tamen ea species corpus est, sed quasi corpus; nec habet sanguinem, sed quasi sanguinem. Hæc quanquam et inventa sunt acutius, et dicta subtilius ab Epicuro, quam ut quisvis eâ possit agnoscere: tamen fretus intelligentia vestra dissero brevius, quam causa desiderat. Epicurus autem, qui res occultas et penitus abditas non modo

¹ Heindorf. e cod. Glog. formas. Rectius.

¹ viderat animo, sed etiam sic ² tractat, ut manu, docet eam esse vim et naturam deorum, ut primum non sensu, sed mente cernatur; nec soliditate quadam, nec ad numerum, ut ea, quæ ille propter firmitatem *στερεότητα* appellat, sed imaginibus similitudine et transitione perceptis: quum infinita simillimarum imaginum species ex innumerabilibus individuis existat, et ⁴ ad deos affluat, cum maximis voluptatibus in eas imagines mentem intentam, infixamque nostram intelligentiam, capere, quæ sit et beata natura, et æterna.

XIX. Summa vero vis infinitatis, et magna ac diligenti contemplatione dignissima est: in qua intelligi necesse est, eam esse naturam, ut omnia omnibus paribus paria respondeant. Hanc *ἰσωνομίαν* appellat Epicurus, id est, æquabilem tributionem. Ex hac igitur illud efficitur, si mortalium tanta multitudo sit, esse immortalium non minorem; et, si, quæ interimant, innumerabilia sicut, etiam ea, quæ conservent, infinita esse debere.

Et querere a nobis, Balbe, soletis, quæ vita deorum sit, quæque ab iis degatur ætas. Ea videlicet, qua nihil beatius, nihil omnibus bonis affluentius cogitari potest. Nihil enim agit; nullis

¹ Viderit. ² Tractet. ³ Doceat. ⁴ Ad eos. *Recitius*, ad nos.

occupationibus est implicatus; nulla opera molitur; sua sapientia, et virtute gaudet; habet exploratum, fore se semper quum in maximis, tum in æternis voluptatibus.

XX. Hunc deum rite beatum dixerimus; vestrum vero laboriosissimum. Sive enim ipse mundus deus est, quid potest esse minus quietum, quam nullo puncto temporis intermisso, versari circum axem cœli admirabili celeritate? nisi quietum autem, nihil beatum est. Sive in ipso mundo deus inest aliquis, qui regat, qui gubernet, qui cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines ordinesque conservet, terras et maria contemplans, hominum commoda vitasque tueatur: nã ille est implicatus molestis negotiis, et operosis. Nos autem beatam vitam in animi securitate, et in omnium vacatione munerum ponimus. Docuit enim nos idem, qui cetera, natura effectum esse mundum; nihil opus fuisse fabrica; tamque eam rem esse facilem, quam vos effici negetis sine divina posse solertia, ut innumerabiles natura mundos effectura sit, efficiat, effecerit. Quod quia quemadmodum natura efficere sine aliqua mente possit, non videtis: ut tragici poetæ, quum explicare argumenti exitum non ¹ potestis, confugitis ad

¹ Walker vult legi possunt. Frustra.

deum; cujus operam profecto non desideraretis, si immensam et interminatam in omnes partes magnitudinem regionum videretis; in quam se injiciens animus et intendens, ita late longæque peregrinatur, ut nullam tamen oram ultimi videat, in qua possit insistere. In hac igitur immensitate latitudinum, longitudinum, altitudinum, infinita vis innumerabilium volitat atomorum: quæ, interjecto inani, coherescunt tamen inter se, et alia alias apprehendentes continuantur; ex quo efficiuntur hæ rerum formæ atque figuræ, quas vos effici posse sine foliis et incudibus non putatis. Itaque imposuistis in cervicibus nostris sempiternum dominum, quem dies et noctes timeremus. Quis enim non timeat omnia providentem, et cogitantem, et animadvertentem, et omnia ad se pertinere putantem, curiosum, et plenum negotii deum?

Hinc vobis exstitit primum illa fatalis necessitas, quam *ἀμάρτην* dicitis: ut, quidquid accidat, id ex aeterna veritate, causarumque continuatione fluxisse dicatis. Quanti autem hæc philosophia æstinanda est, cui, tanquam aniculis, et iis quidem indocis, fato fieri videantur omnia? Sequitur *μυροεική* vestra, quæ Latine divinatio dicitur: qua tanta imbueremur superstitione, si vos audire vellemus, ut aruspices, augures, harioli, vates et conjectores nobis essent colendi. His terroribus ab Epicuro

soluti, et in libertatem vindicati, nec memimus eos, quos intelligimus, nec sibi fingere ullam molestiam, nec alteri querere; et pie sancteque colimus naturam excellentem atque præstantem.

Sed elatus studio, vereor, ne longior fuerim. Erat autem difficile, rem tantam, tamque præclaram, inchoatam relinquere. Quanquam non tam dicendi ratio mihi habenda fuit, quam audiendi.

XXI. Tum Cotta, comiter, ut solebat, Atqui, inquit, Vellei, nisi tu aliquid dixisses, nihil sane ex me quidem audire potuisses. Mihi enim non tam facile in mentem venire solet, quare verum sit aliquid, quam quare falsum. Idque quum sæpe, tum, quum te audirem paullo ante, ¹ contigit. Roges me, qualem deorum naturam esse ² dicam: nihil fortasse respondeam. Quæras, putemne talem esse, qualis modo a te sit exposita, nihil dicam mihi videri minus. Sed antequam aggrediar ad ea, quæ a te disputata sunt, de te ipso dicam quid sentiam. Sæpe enim de L. Crasso, familiari illo tuo, videor audisse, quum te togatis omnibus sine dæpno anteferreret, et paucos tecum Epicureos et Græcia compararet. Sed, quod ab eo te mirifice diligere intelligebam, arbitrabar illum propter benivolentiam id uberius dicere. Ego au-

¹ Contingit. ² Ducam.

tem, etsi vereor laudare presentem, iudico tamen, de re obscura atque ¹ difficillima a te dictum esse dilucide; neque sententiis solum copiose, sed verbis etiam ornatis, quam solent vestri. Zenonem, quem Philo noster coryphæum appellare Epicureorum solebat, quum Athenis essem, audiebam frequenter, et quidem ipso auctore Philone: credo, ut facilius iudicaret, quam illa bene refellerentur, quum a principe Epicureorum accepissem, quemadmodum dicerentur. Non igitur ille, ut plerique, sed isto modo, ut tu, distincte, graviter, ornate. Sed quod in illo mihi usu sæpe venit, idem modo, quum te audirem, ² accidebat, ut moleste ferrem, tantum ingenium (bona venia me audies) in tam leves, ne dicam in tam ineptas, sententias incidisse. Nec ego nunc ipse aliquid afferam melius. Ut enim modo dixi, omnibus fere in rebus, et maxime in physicis, quid non sit, citius, quam quid sit, dixerim.

XXII. Roges me, quid, aut quale sit deus; auctore utar Simonide: de quo quum quævisset hoc idem tyrannus Hiero, ³ deliberandi sibi unum diem postulavit. Quum idem ex eo postridie quæreret, biduum petivit. Quum sæpius duplicaret numerum dierum, admiransque Hiero requireret, cur ita

¹ Difficili. ² Acciderat. ³ Deliberandi causa.

faceret: Quia, quanto, inquit, diutius considero, tanto mihi ¹ res videtur obscurior. Sed Simonidem arbitror (non enim poeta solum suavis, verum etiam ² ceteroqui doctus sapiensque traditur), quia multa venirent in mentem acuta atque subtilia, dubitantem, quid eorum esset verissimum, desperasse omnem veritatem. Epicurus vero tuus (nam cum illo malo disserere, quam tecum) qui dicit, quod non modo philosophia dignum sit, sed mediocri prudentia?

Quæritur primum in ea quæstione, quæ est de natura deorum, sintne dii, necne sint. Difficile est negare. Credo, si in concione quæretur; sed in ³ huiusmodi sermone, et in consessu, facillimum. Itaque ego ipse pontifex, qui caerimonias religionesque publicas sanctissime tuendas arbitror, is hoc, quod primum est, esse deos, persuaderi mihi non opinione solum, sed etiam ad veritatem plane velim: multa enim occurrunt, quæ conturbent, ut interdum nulli esse videantur. Sed vide, quam tecum agam liberaliter. Quæ communia sunt vobis cum ceteris philosophis, non attingam, ut hoc ipsum: placet enim omnibus fere, mibique ipsi in primis, deos esse. Itaque non pugno. Rationem tamen eam, quæ a te affertur, non satis firmam puto.

¹ Spes. ² Ern. cetera quam. ³ Eiusmodi.

XXIII. Quod enim omnium gentium generumque hominibus ita videretur, id satis magnum esse argumentum dixisti, cur esse deos confiteremur. Quod quum leve per se, tum etiam falsum est. Primum enim unde notæ tibi sunt opiniones nationum? Equidem arbitror, multas esse gentes sic immanitate efferatas, ut apud eas nulla suspicio deorum sit. Quid? Diagoras, atheos qui dictus est, posteaque Theodorus, nonne aperte deorum naturam susulerunt? Nam Abderites quidem Protagoras, cujus a te modo mentio facta est, sophistes temporibus illis vel maximus, quum in principio libri ¹ sui sic posuisset, « De ² diis neque ut sint, neque ut non sint, habeo dicere, » Atheniensium jussu urbe atque agro est exterminatus, librique ejus in concione combusti. Ex quo equidem existimo, tardiores ad hanc sententiam profundendam multos esse factos, quippe quum pœnam ne dubitatio quidem effugere potuisset. Quid de sacrilegis, quid de impiis, perjurisque dicemus?

..... Tubulus si Lucius unquam,
Si Lupus, aut Carbo, aut Neptuni filius, . . .

ut ait Lucilius, putasset esse deos, tam perjurus,

¹ *Abes* sui. ² *Sic ms. Glog. Fulg. divis.*

aut tam impurus fuisset? Non est igitur tam explorata ista ratio ad id, quod vultis, confirmandum, quam videtur. Sed quia commune est hoc argumentum aliorum etiam philosophorum, omittam hoc tempore; ad vestra propria venire malo. Concedo esse deos: doce me igitur, unde sint, ubi sint, quales sint corpore, anima, vita. Hæc enim scire desidero.

XXIV. Abuteris ad omnia atomorum regno et licentia. Hinc, quodcumque in solum venit, ut dicitur, effingis atque ¹ efficis. Quæ primum nullæ sunt. Nihil est enim, quod vacet corpore; corporibus autem omnis obsidetur locus: ita nullum inane, nihil esse individuum potest. Hæc ego nunc physicorum oracula fundo. Vera, an falsa, nescio: sed veri tamen similia, quam vestra. Ista enim flagitia Democriti, sive etiam ante Leucippi, esse corpuscula quædam levia, alia aspera, rotunda alia, partim autem angulata, curvata quædam, et quasi adunca; ex his effectum esse cœlum atque terram, nulla cogente natura, sed concursu quodam fortuito. Hanc tu opinionem, C. Vellei, usque ad hanc ætatem perduxisti; priusque te quis de omni vitæ statu, quam de ista auctoritate de-

¹ *Heindorf. e vestig. cod. Glog. conjicit effutis. Forte nimis durum, quanquam Moser aliter judicat.*

jecerit. Ante enim judicasti, Epicureum te esse oportere, quam ista cognovisti. Ita necesse fuit, aut hæc flagitia concipere animo, aut susceptæ philosophiæ nomen amittere. Quid enim mereas, ut Epicureus esse desinas? Nihil equidem, inquis, ut rationem vitæ beatæ, veritatemque deseram. Ista igitur est veritas? Nam de vita beata nihil repugno: quam tu ne in deo quidem esse censes, nisi plane otio langueat. Sed ubi est veritas? In mundis, credo, innumerabilibus, omnibus minimis temporum punctis, aliis nascentibus, aliis cadentibus; an in individuis corpusculis, tam præclara opera, nulla moderante natura, nulla ratione, fingentibus?

Sed oblitus liberalitatis meæ, qua tecum paullo ante uti cœperam, plura complector. Concedam igitur, ex individuis constare omnia. Quid ad rem? deorum enim natura queritur. Sint sane ex atomis. Non igitur æterni. Quia enim ex atomis sit, id natum aliquando sit. Si natum, nulli dii ante, quam nati. Et si ortus est deorum, interitus sit, necesse est, ut tu paullo ante de Platonis mundo disputabas. Ubi igitur illud vestrum beatum et æternum? quibus duobus verbis significatis deum. ¹Quod

¹ Cod. Glog., teste Heindorfio, habet Quem superscriptum. Frustra.

quum efficere vultis, ¹ in dumeta correptis. Ita enim dicebas, non corpus esse in deo, sed quasi corpus; nec sanguinem, sed quasi sanguinem.

XXV. Hoc persæpe facitis, ut quum aliquid non verisimile dicatis, et effugere reprehensionem velitis, ² afferatis aliquid, quod omnino ne fieri quidem possit: ut satius fuerit illud ipsum, de quo ambigebatur, concedere, quam tam impudenter resistere. Velat Epicurus, quum videret, si atomi ferrentur in locum inferiorem suoque pondere, nihil fore in nostra potestate, quod esset earum motus certus et necessarius; invenit, quo modo necessitatem effugeret, quod videlicet Democritum fugerat. Ait atomum, quum pondere et gravitate directo ³ deorsum feratur, declinare paululum. Hoc dicere turpius est, quam illud, quod vult, non posse defendere. Idem facit contra dialecticos: a quibus quum traditum sit, in omnibus disjunctionibus, in quibus, aut etiam, aut non, poneretur, alterutrum verum esse; peritumit, ne, si concessum esset hujusmodi aliquid, Aut vivet cras, aut non vivet Epicurus, alterutrum fieret necessarium: totum hoc, aut etiam, aut non, negavit esse necessarium. Quo quid dici potest obtusius? Urgebat

¹ Ridicule ed. P. Marsi, indumenta tamen corripitis. ² Efferatis. ³ Al. deorsus.

Arcesilas Zenonem, quum ipse falsa omnia diceret, quæ sensibus viderentur; Zeno autem, nonnulla visa esse falsa, non omnia. Timuit Epicurus, ne, si unum visum esset falsum, nullum esset verum; omnes sensus veri nuntios dixit esse. Nihil horum, nisi callide. Graviorem enim plagam accipiebat, ut leviolem repelleret. Idem facit in natura deorum. Dum individuorum corporum concretionem fugit, ne interitus et dissipatio consequatur, negat esse corpus deorum, sed tanquam corpus; nec sanguinem, sed tanquam sanguinem.

XXVI. Mirabile videtur, quod non rideat aruspex, quum aruspem viderit. Hoc mirabilis, quod vos inter vos risum tenere possitis. Non est corpus, sed quasi corpus. Hoc intelligerem, quale esset, si id in ceris fingeretur, aut fictilibus figuris. In deo quid sit quasi corpus, aut quasi sanguis, intelligere non possum. Ne tu quidem, Vellei; sed non vis fateri. Ista enim a vobis quasi dictata redduntur, quæ Epicurus oscitans hallucinatus est, quum quidem gloriaretur, ut videmus in scriptis, se magistrum habuisse nullum. Quod et non prædicanti, tamen facile quidem crederem: sicut mali ædificii domino glorianti, se architectum non habuisse. Nihil enim olet ex academiâ, nihil ex lyceo, nihil ne e puerilibus quidem disciplinis. Xenocratem audire potuit: quem virum, dii immortales!

et sunt, qui putent audivisse: ipse non vult. Credo plus nemini. Pamphilum quemdam, Platonis auditorem, ait a se Sami auditum. Ibi enim adolescens habitabat cum patre et fratribus, quod in eam pater ejus Neocles agripeta venerat. Sed, quum agellus eum non satis aleret, ut opinor, ludimagister fuit. Sed hunc Platonicum mirifice contemnit Epicurus: ita metuit, ne quid unquam didicisse videatur. In Nansiphane Democriteo tenetur: quem quum a se non neget auditum, vexat tamen omnibus contumeliis. Atqui si hæc Democritea non audisset, quid audierat? ¹ quid est in physicis Epicuri non a Democrito? Nam etsi quædam commutavit, ut, quod paullo ante de inclinatione atomorum dixi: tamen pleraque dicit eadem; atomos, inane, imagines, infinitatem locorum, innumerabilitatemque mundorum, eorum ortus, interitus, omnia fere, quibus naturæ ratio continetur.

Nunc istud quasi corpus, et quasi sanguinem, quid intelligis? Ego enim scire te ista melius, quam me, non fateor solum, sed etiam facile patior. Quum quidem semel dicta sunt, quid est, quod Velleius intelligere possit, Cotta non possit? Itaque corpus quid sit, sanguis quid sit, intelligo: quasi corpus, et quasi sanguis, quid sit, nullo prorsus

¹ Heindorf. quid est enim.

modo intelligo. Neque tu me celas, ut Pythagoras solebat alienos; nec consulto dicis occulte, tanquam Heraclitus: sed (quod inter nos liceat) ne tu quidem intelligis.

XXVII. Illud video pugnare te, species ut quædam sit deorum, quæ nihil concreti habeat, nihil solidi, nihil expressi, nihil eminentis, sitque pura, levis, perlucida. Dicemus ergo idem, quod in Veneræ Coa: corpus illud non est, sed simile corpori; nec ille fusus, et candore mixtus rubor, sanguis est, sed quædam sanguinis similitudo: sic in Epicureo deo non res, sed similitudines rerum esse.

Fac, id, quod ne intelligi quidem potest, mihi esse persuasum. Cedo mihi istorum adumbratorum deorum lineamenta atque formas. Non deest hoc loco copia rationum, quibus docere velitis, humanas esse formas deorum: primum, quod ita sit informatum anticipatumque mentibus nostris, ut homini, quum de deo cogitet, forma occurrat humana; deinde, ¹ ut, quoniam rebus omnibus excellat natura divina, forma quoque esse pulcherrima debeat; nec esse humana ullam pulchriorem. Tertiam rationem affertis, quod nulla in alia figura domicilium mentis esse possit. Primum igitur, quidem, consideremus, quale sit. Arripere enim mihi

¹ Heindorf. e cod. Rhediger. quod, quoniam.

videmini, quasi vestro jure, rem nullo modo probabilem [omnium]. Quis tam cæcus in contemplandis rebus unquam fuit, ut non videret, species istas hominum collatas in deos, aut consilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum a vitæ pravitate converterent; aut superstitione, ut essent simulacra, quæ venerantes, deos ipsos se adire crederent? Auxerunt autem hæc eadem poetæ, pictores, opifices. Erat enim non facile, agentes aliquid, et molientes deos, in aliarum formarum imitatione servare. Accessit etiam ista opinio fortasse, quod homini homine nihil pulchrius videatur. Sed tu hoc, physice, non vides, quam blanda conciliatrix, et quasi sui sit lena natura? An putas ullam esse terra marique belluam, quæ non sui generis bellua maxime delectetur? quod ni ita esset, cur non gestiret taurus equæ contrectatione, equus vaccæ? An tu aquilam, aut leonem, aut delphinum ullam anteferre censes figuram suæ? Quid igitur mirum, si hoc eodem modo homini natura præscripsit, ut nihil pulchrius, quam hominem putaret, eam esse causam, cur deos hominum similes putaremus? Quid censes, si ratio esset in belluis? non suo quasque generi plurimum tributuras fuisse?

XXVIII. At mehercule ego (dicam enim, ut sentio) quamvis amem ipse me, tamen non audeo

dicere, pulchriorem esse me, quam ille fuerit taurus, qui vexit Europam. Non enim hoc loco de ingeniis, aut de orationibus nostris, sed de specie figuraque queritur. Quod si fingere nobis, et jungere formas velimus: qualis ille maritimus Triton pingitur, natantibus invehens belluis, adjunctis humano corpori, nolis esse? Difficili in loco versor. Est enim vis tanta naturæ, ut homo nemo velit nisi hominis similis esse. Et quidem formica formicæ.

Sed tamen cujus hominis? quotus enim quisque formosus est? Athenis quum essem, e gregibus epeborum vix singuli reperiebantur. Video, quid ariseris. Sed tamen ita res se habet. Deinde nobis, qui, concedentibus philosophis antiquis, adolescentulis delectamur, etiam vitia sæpe iuenda sunt. Nævus in articulo pueri¹ delectat Alcaeum. At est corporis macula, nævus. Illi tamen hoc lumen videbatur. Q. Catulus, hujus collegæ, et familiaris nostri pater, dilexit municipem tuum Roscium; in quem etiam illud est ejus:

Constiteram, exorientem auroram forte salutans,
 Quum subito a lava Roscius exoritur.
 Pace mihi liceat, cælestes, dicere vestra,
 Mortalis visus pulchrior esse deo.

¹ Frustra Ernest. emendavit delectabat.

¹ Huic, deo pulchrior. At erat, sicut hodie est, perversissimis oculis. Quid refert? si hoc ipsum salsum illi et venustum videbatur.

XXIX. Redeo ad deos. Ecquos si non tam strabones, at pætulos esse arbitramur? ecquos nævum habere? ecquos silos, flaccos, frontones, capitones, quæ sunt in nobis? An omnia emendata in illis? Detur id vobis. Num etiam est una omnium facies? Nam si plures, aliam esse alia pulchriorem necesse est. Igitur aliquis non pulcherrimus deus. Si una omnium facies est, florere in cælo acedemiam necesse est. Si enim nihil inter deum, et deum differt; nulla est apud deos cognitio, nulla perceptio. Quid, si etiam, Vellei, falsum illud omnino est; nullam aliam nobis de deo cogitantibus speciem, nisi hominis occurrere? tamenne ista tam absurda defendes? Nobis fortasse² sic occurrit, ut dicis: Jovem, Junonem, Minervam, Neptunum, Vulcanum, Apollinem, reliquos deos, ea facie novimus, qua pictores fictoresque voluerunt; neque solum facie, sed etiam ornatu, ætate, atque vestitu. At non Egyptii, nec Syri, nec fere cuncta barbaria. Firmiores enim videas apud eos opiniones esse de bestiis quibusdam, quam apud nos de sanctis-

¹ Al. malunt Hic vel Hui! Heindorf. e cod. suo Glog. Huic ille deo pulchrior. ² Omnino ita legendum e multis mss. jam suadente Lambino. Vulg. si occurrit.

simis templis et simulacris deorum. Etenim fana multa exspoliata, et simulacra deorum de locis sanctissimis ablata videmus a nostris. At vero ne fando quidem auditum est, crocodilum, aut ibim, aut felem violatum ab Ægyptio. Quid igitur censes? Apim illum, sanctum Ægyptiorum bovem, nonne deum videri Ægyptiis? Tam hercle, quam tibi illam ¹ nostram Sospitam, quam tu nunquam ne in somnis quidem vides, nisi cum pelle caprina, cum hasta, cum scutulo, cum calceolis repandis. At non est talis ² Argia, nec Romana Juno. Ergo alia species Junonis Argivis, alia Lanuvinis, alia nobis. Et quidem alia nobis Capitolini, alia Afris Ammonis Jovis.

XXX. Non pudet igitur physicum, id est, speculatorem venotoremque naturæ, ab animis consuetudine imbutis petere testimonium veritatis. Isto enim modo dicere licebit, Jovem semper barbatus, Apollinem semper imberbem, cassios oculos Minervæ, cæruleos esse Neptuni. Et quidem Athenis laudamus Vulcanum eum, quem fecit Alcámenes; in quo stante, atque vestito, leviter apparet claudicatio non deformis. Claudum igitur habebimus deum; quoniam de Vulcano sic accepimus. Age et his vocabulis deos esse ³ faciamus,

¹ Boherius conj. vestram. ² Argiva. ³ Facimus.

quibus a nobis nominantur. At primum quot hominum linguæ, tot nomina deorum. Non enim, ut tu Velleius, quocumque veneris, sic idem in Italia Vulcanus, idem in Africa, idem in Hispania. Deinde nominum non magnus numerus, ne in pontificis quidem nostris; deorum autem innumeralis. An sine nominibus sunt? Istud quidem ita vobis dicere necesse est. Quid enim attinet, quam una facies sit, plura esse nomina?

Quam bellum erat, Vellei, confiteri potius, nescire, quod nescires, quam ista effluentem nautare, atque ipsum ¹ tibi displicere? At tu mei similem putas esse, aut tui deum? Profecto non putas. Quid ergo? solem dicam, aut lunam, aut cælum, deum? Ergo etiam beatum? quibus fruentem voluptatibus? Et sapientem? qui potest esse in ejusmodi trunco sapientia? Hæc vestra sunt. Si igitur nec humano visu, quod docui; nec tali aliquo, quod tibi persuasum est: quid dubitas negare, deos esse? Non andes. Sapienter id quidem. Etsi hoc loco non populum metuis, sed ipsos deos.

XXXI. Novi ego Epicureos omnia sigilla ² numerantes: quanquam video nonnulli videri, Epicurum, ne in offensionem Atheniensium caderet,

¹ Sibi. ² Conjiiciunt vel venerantes, vel inhiantes, vel munerantes; Kindervater, signa, pro sigilla. Nilil profecto mutandum.

verbis reliquisse deos, re sustulisse. Itaque in illis selectis ejus brevibusque sententiis, quas appellatis *κρίσεις δόξας*, hæc, ut opinor, prima sententia est: Quod beatum et immortale est, id nec habet, nec exhibet cuiquam negotium.

In hac ita exposita sententiâ, sunt qui existiment, quod ille inscitia plane loquendi fecerit, fecisse consulto. De homine minime vafro male existimant. Dubium est enim, utrum dicat aliquid iste beatum et immortale, an, ¹ si quod sit, id esse immortale. Non animadvertant, hic eum ambigæ locutum esse; sed multis aliis locis, et illum, et Metrodorum tam aperte, quam paullo ante te. Ille vero deos esse putat; nec quemquam vidi, qui magis ea, quæ timenda esse negaret, timeret, mortem dico, et deos. Quibus mediocres homines non ita valde moventur, his ille clamat omnium mortalium mentes esse perterritas. Tot millia latrocinantur, morte proposita. Alii omnia, quæ possunt, faua compilant. Credo, aut illos mortis timor terret, aut hos religionis.

Sed, quoniam non audes (jam enim cum ipso Epicuro loquar) negare, esse deos: quid est, quod te impediât, aut solem, aut lunam, aut mundum,

¹ Male Davis. si quod sit beatum. Egregie vero Heindorf. id esse tale, certe quoad sensum pertinet.

aut mentem aliquam sempiternam in deorum natura ponere? Nunquam vidi, inquit, animam rationis, consiliique participem in ulla alia, nisi humana figura. Quid? solis numquidnam, aut lunæ, aut quinque errantium siderum simile vidisti? Sol duabus unius orbis ultimis partibus definiens motum, cursus annuos conficit. Hujus hanc ¹ Illustrationem ejusdem incensa radiis menstruo spatio luna complet. Quinque autem stellæ eundem orbem tenentes, aliæ propius a terris, aliæ remotius, ab iisdem principiis, disparibus temporibus eadem spatia conficiant. Numquid tale, Epicure, vidisti? Ne sit igitur sol, ne luna, ne stellæ: quoniam nihil esse potest, nisi quod attingimus, aut vidimus. Quid? deum ipsum numne vidisti? Cur igitur credis esse? Tollamus ergo omnia, quæ aut historia nobis, aut ratio nova affert. Ita ² fit, ut mediterranei mare esse non credant. Quæ sunt tantæ animi angustie, ut, si Seriphi natus esses, nec unquam egressus ex insula, in qua lepusculos vulpeculasque sæpe vidisses, non crederes leones et pantheras esse, quam tibi, quales essent, diceretur? si vero de elephanto quis diceret, etiam rideri te putares?

XXXII. Et tu quidem, Vellei, non vestro more, sed dialecticorum (³ quem funditus gens vestra

¹ Illustrationem. ² Sit. ³ Quæ.

non novit), argumenti sententiam conclusisti. Beatos esse deos sumisti. Concedimus. Beatum autem sine virtute neminem esse posse. Id quoque damus, et libenter quidem. Virtutem autem sine ratione constare non posse. Conveniat id quoque necesse est. Adjungis, Nec rationem esse, nisi in hominis figura. Quem tibi hoc daturum putas? Si enim ita esset, quid opus erat te gradatim istuc pervenire? Quid autem est istuc gradatim? Summisses tuo jure. Nam a beatis ad virtutem, a virtute ad rationem video te venisse gradibus. A ratione ad humanam figuram quo modo accedis? Præcipitare istuc quidem est, non descendere. Nec vero intelligo, cur maluerit Epicurus deos hominum similes dicere, quam homines deorum. Quares, quid intersit. Si enim hoc illi simile sit, esse illud huic video. Sed hoc dico, non ab hominibus formæ figuram venisse ad deos. Dii enim semper fuerunt, et nati nunquam sunt, si quidem æterni sunt futuri. At homines nati. Ante igitur humana forma quam, homines, ea, qua erant [forma] dii immortales. Non ergo illorum humana forma, sed nostra divina dicenda est. Verum hoc quidem, ut voletis: illud quaero, quæ fuerit tanta fortuna. Nihil enim in rerum natura ratione factum esse vultis. Sed tamen quis iste tantus casus? unde tam

felix concursus atomorum, ut repente homines deorum forma nascerentur? Semina deorum decidisse de cælo in terras putamus, et sic homines patrum similes exstitisse? Vellem diceretis: deorum cognationem agnoscerem non invitus. Nihil tale dicitis; sed casu esse factum, ut deorum similes essemus. Et nunc argumenta quærenda sunt, quibus hoc refellatur? Utinam tam facile vera invenire possim, quam falsa convincere!

XXXIII. Etenim enumerasti memoriter et copiose (ut mihi quidem admirari liberet, in homine esse romano tantam scientiam) usque a Thale Milesio de natura deorum philosophorum sententias. Omnesne tibi illi delirare visi sunt, qui sine manibus et pedibus constare deum posse decreverunt? Ne hoc quidem vos movet, considerantes, quæ sit utilitas, quæque opportunitas in homine membrorum, ut judicetis, membris humanis deos non egere? Quid enim pedibus opus est sine ingressu? quid manibus, si nihil comprehendendum? quid reliqua descriptione omnium corporis partium, in qua nihil inane, nihil sine causa, nihil supervacaneum est? Itaque nulla ars imitari solertiam naturæ potest. Habebit igitur linguam deus, et non loquetur; dentes, palatum, fauces nullam ad usum; quæque procreationis causa natura cor-